

Научна статья
УДК 821.512.31
DOI 10.18101/3033-1310-2024-4-41-48

Хүүгэдэй буряад литература эхин хургуулида үзэлгын орёо асуудалнууд

© Содномов Сономбал Цыденович

хурган хүмүүжүүлгын эрдэмэй доктор, профессор,
хургуулийн урдахи болон эхин хургуулийн болбосоролой танхимы даагша
Буряад Уласай хуралсалай бодол нэбтэрүүлгын дээдэ хургуули
Росси, 670000, Улаан-Үдэ хото, Советская үйлсэ, 30
sodnomov65@mail.ru

Аннотаци. Энэ ниитэлэл соо мүнөө үсын эхин хургуулида эмхидхэгдэжэ байһан литературна уншалгын зарим орёо асуудалнууд харуулагдаба. Тон орёо асуудалын гэхэдэ хурагшаднай үндэһэн хэлэеэ муугаар мэдэнэ, үндэһэн хэлэн дээрэ бэшээтэй зохёолнуудые уншахаяа эрмэлзэнгүй. Багшанар буряад хэлэн дээрэ эмхидхэгдэдэг литературна уншалгынгаа хэшээлнүүдые бодото байдал дээрэ үндэһэлэн ябуулнагүй, тиймэһээ уран зохёол шүүмжэлэн үзэхэ шадабари эдир уншагшадта олгогдоногүй. Эдэ болон бэшэшье орёо асуудалнуудта ниитэлэл соо анхарал хандуулагдана. Хэшээл эмхидхэлгын үедэ, уран зохёол шүүмжэлэлгын үедэ ямар асуудалнуудта анхаралаа хандуулаха гэжэ автор сэхэ хэлээшьегүй хаа, тэдээндэ харюунуудые ябаган харуулаа. Ямаршье арадай уран зохёол бага наһатай үхибүүдэй хүгжэлтэ аргагүй ехэ нүлөөтэй. Хурагшадтай эмоциональна талаар хүгжэлтэдэ, хэлэлгын хүгжөөлгэдэ, хадуун абаха шадабарийн нүлөөлнэ хүгжэлтэдэ, анализ ба синтез хэхэ шадабаринуудайн хүгжэлгэдэ, уран сэгнэлгэ үгэхэ шадабарийн хүгжэлгэдэ нүлөөлхэ аргатай. Автор буряад уран зохёолнуудые эхин шатын ангиуудай хурагшадта уншуулхада ямар зохёолнууд хэрэглэгдэхэ болоноб, ямар ажал ябуудагдаха болоноб, тэрэ ажал ямар шэглэлтэйб, ямар мэдэсэ, шадабари болон дадалтай болгохо, тэдэниие хүгжөөхэ аргатайб гэжэ харуулна. Ц.-Б. Бадмаевай «Саһан» гэжэ шүлэгэй удхаар хүдэлмэри жэшээтэ болгон, автор-багшанар яажа хурагшадтайнгаа хадуун абаха хэмжээ элирүүлхэ аргатайб, ямар асуудалнууд табигдахаб, үгтэһэн харюунууд юун тухай гэршэлхэб гэхэн орёо асуудалнуудта харюусана. Дүрбэн хэмжээнэй янза тодорхойлно. Хэрбээ эхин хургуулийн багшанар хурагшадтайнгаа хүгжэһэн хэмжээ элирүүлэн байгаад, саашанхи ажалаа түсэблэн хүдэлөө хаань, хүүгэдэй уран зохёол шудалха һонирхолтойшье, үрэ дүнтэйшье байха. Хурагшадшые бэрхэшээлнүүдые дабажа гараха, асуудалнуудые шийдхэхэ, уншалгынгаа дүй дүршэлэй хилэ дээшэлүүлхэ, уншаһан зохёолнуудаа шэнжэлхэ, дахин хөөрэхэ, хэшээлдээ һанамжаараа хубаалдаха гэхэ мэтэ шадабаринуудтай боложо, болбосоролой удаадахи шатада литература үзэхэ һайн дүршэлтэй болохо байна.

Шухала үгэнүүд: эхин хургуули, хүүгэдэй буряад уран зохёол, уран зохёол үзэхэ орёо асуудалнууд, уран зохёолнуудые хадуун абалга, хэмжээнүүд, хэмжэнүүдэй янза болон онсонууд.

Для цитирования

Содномов С. Ц. Хүүгэдэй буряад литература эхин хургуулида үзэлгын орёо асуудалнууд // Буряад хэлэн ба уран зохёол хургуулида. 2024. Дугаар 4. Н. 41–48.

Оролго. Мүнөө оршон байдалай үедэ хүүгэд буряад хэлэн дээрэ уран зохёол уншахаа байха ородшые хэлэн дээрэ уран зохёол уншаха дурагүй болонхой гэжэ булганда мэдээжэ. Мүнөө үеын буряад эхин хургуулиин хурагшад буряад хэлээ тон муугаар мэдэдэг, дундаа хөөрэлдэхээшые болинхой. Энэ мүнөө үеын болбосоролой ажаябуулга эмхидхэлгын тон орёо асуудал, илангаяа буряад хэлэн дээрэ. Тиигэбэшые хүүгэдые нигүүлэсхы боди сэдхэлтэйгээр хүүмүүжүүлгэ, болбосоролой мүн лэ орёо асуудалнуудай нэгэн. Уран зохёол — хүн бүхэниие дүрбэн тэгшэ хүгжөөлгын шухала аргуудай нэгэн болоно. Хүнэй, уншагшадай бодото амидаралдаа үзөөгүй, ушараагүй юумые мэдэжэ абахада туһалдаг.

Эдэ орёо асуудалнуудые шиидхэхын тула, хүүгэдээ эдир, бүри сэсэрлигээ наһанһаань эхилжэ үндэһэн хэлэндэнь хамжуулха, дурлал түрүүлхэ шухала. Саашадаа эхин хургуулида буряад хэлэн дээрэ литературна уншалга үхибүүдые уншагша болгохо гол зорилго табидаг, зохёолнуудые уншалгын үедэ, тэдэнэй юрын шэнжэлэл хэхэдээ, уран үгын хүсөөр бодото байдалые харуулха урлал гэжэ өөрын онсо шэнжэтэйгээр буряад уран зохёолой үнгэтэ юртэмсые элрхэйлжэ, энээнэй хүсөөр уншагшадай дүй дүршэл дээшэлүүлхэ аргатай болоно.

Гол хуби. Л. И. Беленькаягай хэлэһээр, бага наһанай хурагшад зай абари бүрилдэжэ эхилнэ, тэдэнэр даб дээрээ элдэб ажаябуулгануудта үшөөл хабаададаггүй [1, с. 34]. Эгээл тиимэһээ эхин хургуулиин хурагшын ажабайдалда хүүгэдэй литература тон ехэ үүргэ дүүргэдэг, тэрэнэйл туһаламжаар бодото байдал ойлгожо, оршон юртэмсэ тухай мэдэсэтэй боложо эхилнэ.

Уран зохёолнуудые уншаха үедөө хурагшад эмоциональна уншалгын, сэдхэлэй хүдэлэлгын дүй дүршэлнүүдтэй боложо эхилнэ. Уран зохёолнуудые уншахадаа сэдхэлэй элдэб мэдэрэлтэй боложо эхилнэ — баяр баясхаланһаа уйдхар гашуудал хүрэтэр, догшохо, бүри айхашые байдал бии болохо. Уран зохёолшодой зохёолнуудые, жанрнуудые, тэдэнэй найруулха маягые ойлгохо, зохёолнуудые хадуун абаха шадабаритай боложо эхилнэ.

Хурагша уншалгын шэлэлгэтэй боложо эхилхэдээ, хубиин, өөрын бодолнуудтай, шэлэхэ аргатай боложо, дуратай юумэндээ хандажа хураха болоно. Уран зохёолнуудые уншажа байхадаа, үхибүүдэй хэлэлгэ хүгжэнэ [3, с. 45]. Хурагшад досоо тодорхой ойлгосо, һанал бодолнуудай бии бололго дээрэ үндэһэлжэ, тэдэнэй үгын нөөсэ үргэдхэнэ, мүн һанал бодолоо аман болон бэшэгэй хэлэлгэ дээрэ харуулха шадабарияа хүгжөөнэ. Уран зохёолнуудай нарин, образно, эмоциональна литературна хэлэн дээрэ бэшэгдэһэн ушарһаа иимэ хүгжэлтэ бии болоно. Энэнь үхибүүдэй ойлгосын онсо шэнжэнүүдтэ таарана. Рассказуудай аша туһаар үхибүүд бага багаар зохёолой гол удха мэдэрнэ, удхыень ойлгожо хурана, геройнуудтай танилсана, абари зангын, аяга ашыень ойлгожо хурана, тодорхой үйлэнүүдые сэгнэнэ. Хүндэ хүртээмжэтэй түхэлөөр үхибүүд уран бүтээнүүдэй ашаар хэлэнэй уран аргуудтай танилсана. Зохёол уншажа, зүбөөр ойлгожо абабал, нэгэдэхээр, үхибүүдэй хараа бодолын үргэн боложо, сэдхэлэйн байдал, мэдэсэ баяжана гэжэ тобшолол хэхэ аргатайбди; хоёрдохээр, энэ хадаа хурагшадта хүмүүжүүлгын нүлөө үзүүлхэ арга болоно; гурбадахар, хурагшад хэлэлгэ баяжуулха, хүгжөөхэ хэрэгтэ туһалдаг.

Эхин хургуулиин хурагшад хүүгэдэй буряад уран зохёол уншажа, үзэжэ байхадаа, эрдэм мэдэсэ эзэмдэхэ ябасые хүндүүлхэй болгодог олон тоото бэрхэшэлнүүдтэй дайралдадаг. Орёо асуудалнуудай нэгэн хадаа текстые

хөөрөжэ шадахагүй байдал болоно. Тэрээнтэй адли шухала асуудал хадаа текстын гол бодолы ойлгохогүй, хадуун абажа шадахагүй байдал болоно, энэнь зохёолнууд соо зүб шэнхэлсэгдэһэн зарим байдалы ойлгоходо хүндүүлхэй, буруу ойлгогдохо, хадуунабаха ушарнууд дайрагдана.

Хадуун абаха гээшэ нилээд хүндэ үйлэ ябаса юм. Уран найханай болон хүгжэмэй бүтээлнүүдые мэдэрэлээр ойлгодог. Харин уншагша саархан дээрэ хэблэгдэһэн графическа тэмдэгүүдые мэдэрдэг. Эдэ графическа тэмдэгүүд гансал оюун ухаанай механизмуудай ажалаар үгэ боложо хубилдаг. Үгэнүүдэй болон уран найханай хэргээлтын (воспроизводящее изображение) ашаар уншагшадай сэдхэлэй харюу үүсхэжэ, дүрэнүүдтэ болон авторта энэрхы, нигүүлэхы сэдхэл түрүүлдэг дүрсэнүүд бии болоно. Уран зохёол тухай ойлгосо, уншаһан юумэндэ өөрын хандаса бии болоно.

Бага найханай хурагша үшөө уншалгын дүүрэн шадабари шудалжа үрдеэгүй байна, тиимэһээ үхибүүндэ графическа тэмдэгүүдые үгэ болгон хубилгаха гээшэ нилээд хүшэрхэн үйлэ хэрэг болоно. Зарим ушарта энэ шалтагаан бусад үйлэ хэрэгүүдые хүүдэрлэн халхална. Тиигэжэ уншалга хадаа уран зохёолой автортай харилсаха арга болоно бэшэ, харин дуугаралга, үгүүлгэ боложо хубилна. Хадуун абажа, шэхээрэ ойлгожо, хурагша зохёолой агуулгада гүнзэгыгөөр орожо, аялга, зангалга, нюурай илгарал дээрэ анхаралаа хандуулдаг.

Психологическа шэнжэлэлгын дүнгөөр, эхин классуудай хурагшад зохёолой уран найханай юртэмсэдэ хоёр янзын хандасатай байжа болоно. Түрүүшын түхэлэй харилсаан хадаа сэдхэлэй-дүрсэтэй (эмоционально-образный). Энэ хадаа зохёолой түбтэ байһан дүрсэнүүдтэ үхибүүнэй сэдхэлэй харюу болоно. Хоёрдохи түхэл — оюун ухаанай-сэгнэлтын (интеллектуально-оценочный). Энэнь шэнжэлэлгын компонентнуудта ородог ажабайдал болон уншалгын дүршэлһөө дулдыдана. Энээнһээ иимэ үрэ дүн гарана: хүүгэдэй уран зохёолнууды ойлгохо найханай хэмжүүры тодорхой дүрэдэ энэрхы сэдхэл, энэрхы сэдхэлһээ авторай байра хуури ойлгохо, саашадаа уран найханай юртэмсы нийтэ ойлгохо, өөрын хандаса харуулха шадабаринууд, найханайнь хэмжээдэ таараһан, уран зохёол хадуун абаха замынь болоно гээд тэмдэглэе [4, н. 189].

Уншагшын ажаябуулгын дүнгүүдые шэнжэлжэ үзэхэдэ, уран зохёол хадуун абахадаа, үхибүүн ямар хэмжээндэ байнаб гэжэ тодорхойлогдоно. Энэ байдал эрдэмтэдэй тэмдэглэһээр «трудность в определении уровня восприятия произведения обуславливается как своеобразием и неповторимостью, возможностью их многообразной трактовки, так и сложностью процесса восприятия, необходимостью учета различных его сторон, и, прежде всего, эмоций, воображения и мышления [2, с. 127].

Бага найханай хурагшадай уран зохёол хадуун абалга дүрбэн янзын хэмжээндэ илгаруулан харуулжа болоно. Эдэ хэмжээнүүдые Н. Д. Молдавская өөрынгөө «Литературное развитие школьников в процессе обучения» гэжэ монографи соо элирүүлһэн байна. Н. Д. Молдавская энэ монографи соогоо хурагшадай ямар нэгэн ажаябуулга дүүргэжэ шадаха, шадахагүй шадабаринууды онсолон бэшэһэн, тодорхойлһон байна. Имагтал багшын хэшээлнүүдые ажаглаад, тэдэнэй дүршэл үзөөд байхада, уран зохёол хадуун абаха хэмжээнүүд ажалайнь анхарал татадаггүй байна гээд тэмдэглэхэ шухала. Тиигэбэшьэ энэ асуудалда анхаралаа

хандуулаад, ажалдаа хэрэглээһаань хүүгэдэй литературна хүгжэлтэ ондоохон хэмжээндэ байха һэн.

Зай уран зохёол хадуун абаха хэмжээнүүдые ами аминдань хараад үзэе даа. Тон хадуун абалгын доодо хэмжээнһээ эхилэе даа.

Хэсэг хэһэгэй хэмжээн. Энэ хэмжээн һурагшадай эпизодуудай хоорондо холбоо тогтоожо шадахагүй байһаарань онсологдоно. Тэдэнэй анхарал тодорхой үйлэ хэрэгүүдтэ хандуулагдадаг. Текст шагнахадаа гү, али уншахадаа зүбөөр хадуужа абабашье, ханал бодолоо үгөөрөө дамжуулхадаа ядалсадаг. Зохёол соо зураглагдаһан тодорхой үйлэнүүдые өөрынгөө сэдхэлэй байдалтай холбожо шададаггүй. Дүрсэлэн бодолго (воображение) һулаар хүгжэһэн байжа, зохёолой образ ажабайдалтай холбохоёо оролдодог. Персонажай аяга ашын шалтагаа элирүүлхэдэ ядалсажа, тэдэнэй дүүргэһэн үйлэ хэрэгүүдые буруу ойлгодог, багшын асуудалнуудта харюу үгэхэдөө текстэдэ хандадаггүй, даабари дурата дурагүйгөөр дүүргэдэг, зарим ушарта харюусахаяа арсадаг, уран зохёолые ажабайдалда болоһон үнэн ушартай һамардаг. Зохёол соо хэрэглэһэн уран аргуудые илгаруулдаггүй, авторай үзэл элирүүлхэ гэжэ оролдодоггүй.

Жэшээ болгон Ц.-Б. Бадмаевай «Саһан» гэжэ шүлэгэй удхаар багшын табиһан асуудалнуудта һурагшадай харюунуудые харая:

1. Энэ шүлэг шамда һайшаагдаа гү? (Тиигээ).
2. Энэ шүлэг ши ямар аянгатайгаар уншахабши? Юундэ? Шүлэг уншажа байхадашни аянгашни ондоо болохо гү, али үгы гү? (Миин аянгатайгаар уншахаб. Аянгамни ондоо болохогүй).
3. Түрүүшын бадаг соо юун тухай хэлэгдэнэб? (Үглөөгүүр һэрхэдэнь саһан ороод байгаа).
4. Уран шүлэгшэн ямар саһан ороод байгаа гэжэ бэшэнэб? (Харюу үгы).
5. Хоёрдохи бадаг соо юун тухай хэлэгдэнэб? (Харгы дээрэ хана бодхоогоо).
6. Энэ шүлэгөө автор бэшэхэдээ, баяртайгаар бэшэнэ гү, али гунигтайгаар гү? (Харюу үгы).

Һурагшадай харюунуудые шэнжэлэн үзөөд байхада, тэдэ нэгэл юумэндэ (саһан ороо) анхаралаа хандуулһан байна гэжэ элирүүлэгдэбэ. Шүлэгэй уран аргуудые ойлгоогүй дээрэһээ, хоёрдохи бадагай удха ойлгобогүй, авторай сэдхэлэй байдал харуулжа шаданагүй, эндэһээ уламжалан өөрынгөө сэдхэлэй байдал харуулжа шаданагүй.

Һурагшадаар зохёолдо асуудал табиулхада, энэ хэмжээндэ байһан һурагшад асуудал табижа шададаггүй гү, али зохёолой эхиндэ нэгэн-хоёр асуудал табидаг.

Элирүүлэн баталан хэмжээн. Энэ хэмжээндэ байһан һурагшад зохёол эмоциональнаар ойлгоод, зохёол соо болоһон үйлэ хэрэгүүдые бэлэхэнээр ээлжээлүүлэн нэрлэнэ, тиихэдээ тэдэнэй дундын холбоо байгуулжа шаданагүй. Зохёол соо зураглаһан ситуацинуудые нэрлэжэ шадабашье, текст дабтан унсахаяа оролдоногүй. Тиимэһээ энэ хэмжээнэй һурагшад өөрынгөө ханал бодол дүүрэн дамжуулжа шаданагүй, юундэб гэхэдэ сэдхэлэй байдал харуулһан үгэнүүдээр үгын нөөсэ элбэгжээгүй байна, образ байгуулхадаа зарим зүйлнүүдые дэлгэрэнгыгээр тоолоно, юундэб гэхэдэ дүрсэлэн бодолгонь дүүрэн хүгжөөгүй байна. Багшын асуудал табихада, персонажнуудай аягаашын шалтагаа зүбөөр элирүүлжэ шадана, тиихэдээ тэдэнэй хэһэн үйлэ хэрэгүүдые ажабайдалда болодог үйлэ хэрэгтэй холбоно. Авторай үзэл, зохёолой художественнэ удхань

ойлгогдонгүй үлэнэ, уншаһанаа онсодхоногүй, харин зохёолойнгоо удха хөөрөөд үгэнэ.

Жэшээ болгон Ц.-Д. Дондоковагай «Саһан хүгжэм» гэжэ шүлэгэй удхаар багшын табиһан асуудалнуудта һурагшадай харюунуудые харая:

1. Энэ шүлэг шамда һайшаагдаа гү? (Һайшаагдаа, юундэб гэхэдэ саһан дээрэхэ унаад, газар дээрэ унтахаяа хэбтэшэбэ).

2. Энэ шүлэг ши ямар аянгатайгаар уншахабши, юундэ? Шүлэг уншажа байхадашни аянгашни ондоо болохо гү, али үгы гү? (Түрүүн саһанай орожо байһан тухай баяртайгаар уншахаб, тиигээд һүүлдэнь нэгэ жаа гунигтайгаар уншахаб, тэрэ унташоо ха юм).

3. Түрүүшын бадаг соо юун тухай хэлэгдэнэб? (Саһанай дуу дуулажа байһан тухай хэлэгдэнэ).

4. Хоёрдохи бадаг соо юун тухай хэлэгдэнэб? (Саһанай амархаяа ержэ ябаһан тухай).

5. Гурбадахи бадаг соо юун тухай хэлэгдэнэб? (Саһанай унтаһан тухай).

6. Энэ шүлэгөө автор бэшэхэдэ, баяртайгаар бэшэнэ гү, али гунигтайгаар гү? (Түрүүн баяртайгаар, һүүлдэнь гунигтайгаар).

Һурагшадай харюунуудые шэнжэлэн үзөөд байхада, тэдэ авторай үзэл бодол ойлгоногүй, зохёолой идейнэ удха элирүүлнэгүй.

Зүгөөр шүлэгэй уран аргуудые ойлгохоёо оролдоно, тиихэдэ текстдэ ханданагүй, тиимэхэ авторай сэдхэлэй байдал харуулжа шаданагүй, эндэхэ уламжалан өөрынгөө сэдхэлэй байдал харуулжа шаданагүй.

Тиигэбэшье энэ хэмжээндэ байһан һурагша бодомжолжо үзэхэе оролдоно, асуудалнуудта харюусахаяа тэгүүлнэ, зохёолой байгуулгын хэлгээ ойлгоно.

Һурагшадаар зохёолдо асуудал табиюулхада, энэ хэмжээндэ байһан һурагшад болоһон ушаралнуудые дэлгэрэнгыгээр һэргээн байгуулхаяа оролдоно. Жэмжэн асуудалнуудые табижа, болоһон ушаралнуудые элирүүлэн баталха һанаатайгаар 20–30 асуудал табидаг. Һурагшадай табиһан асуудалнууд ухаагаа гүйлгэхэ, проблемэ элирүүлхэ зорилгогүй байдаг. Энэ бүлэгтэ ородог һурагшад «Энэ онтохон юундэ һурганаб?», «Энэ онтохо уншаад ши юун гэжэ ойлгобобши?» г. м. багшаһаа ходо дуулажа байдаг асуудалнуудые табина.

«Геройн» гү, али аналитическэ хэмжээн. Энэ хэмжээндэ байһан уншагшад зүб эмоциональна реакцитай байжа, эмоци харуулһан үгэнүүдэй хэлгээ ойлгодог, зохёол соо зураглагдаһан тодорхой ушаралнуудта өөрынгөө мэдэрэл харуулжа шададаг. Һурагшадай дүрсэлэн бодолго һайн хүгжэһэн байдаг, тиимэхэ тэдэнэр художественнэ образ зохидоор байгуулжа шададаг. Уран зохёол сооһоо һурагшадай һонирхол геройнууд татадаг. Үйлэдэгшэ нюурнуудай дүүргэһэн үйлэ хэрэгүүдые, тэрэнэй шалтагаа зүбөөр элирүүлжэ, геройнуудые сэгнэжэ шададаг. Багшын табиһан асуудалнуудай хүсөөр авторай позици элирүүлжэ шададаг, харин өөһэдөө амяараа уншахадаа, энэндэ анхаралаа табидаггүй. Онсодхолгонь тодорхой образһоо гадуур гарадаггүй.

Ц.-Д. Д. Дондоковагай «Саһан хүгжэм» гэхэн шүлэгөөр һурагшадай харюунуудые хараад үзэе:

1. Энэ шүлэг шамда һайшаагдаа гү? (Һайшаагдаа).

2. Энэ шүлэг ши ямар аянгатайгаар уншахабши? Юундэ? Шүлэг уншажа байхадашни аянгашни ондоо болохогү, али үгы гү? (Аянга ондоо болохо, саһанай орожо байһан тухай баяртайгаар уншахаб, юундэб гэхэдэ тойроод

байһан юумэн хуу гоё сэбэрээр харагдана, саашань аалинаар уншахаб, саһан унташоо ха юм).

3. Түрүүшын бадаг соо юун тухай хэлэгдэнэб? (Аалин намдуу саһанай орожо байһан тухай).

4. Хоёрдохи бадаг соо юун тухай хэлэгдэнэб? (Саһанай ёохорлон ерэжэ ябаһан тухай).

5. Гурбадахи бадаг соо юун тухай хэлэгдэнэб? (Саһанай амархаяа унтаһан тухай).

6. Энэ шүлэгөө автор бэшэхэдээ, баяртайгаар бэшэнэ гү, али гунигтайгаар гү? (Баяртайгаар, шэнэ саһанай ороходоо сэдхэлээрээ баярлажа байһанаа харуулна).

Харюунуудынь яһала гүнзэгынүүд, дэлгэрэнгы шанарнуудтай байна. Өөрынгөө уншаһан юумэнүүд тухай бодомжолхоёо оролдоно, асуудалда харюу бэдэрхэдээ ядалсаа хаа, текстдээ хандана. Уран зохёолой аянга элирүүлхээ оролдоно, тиигэбшье ядалсана. Авторай позици багшын хүсөөр элирүүлхээ оролдоно. Онсодхоходоо, ганса образ дээрэ үндэлэн, тодорхой байдалһаа гаража шаданагүй.

Өөһэдөө асуудалнуудые табихадаа үйлэдэгшэ нюурнуудай аягаашын шалтагаа элирүүлхээ оролдожо, тэдэниие сэгнэн асуудалнуудые табина. Онсодхоһон асуудалнуудые табихадаа мүн лэ баһа геройдо сэгнэлтэ үгэхэ хэмжээнһээ гарнагүй. Нурагшадай табиһан асуудалнуудые хаража үзэхэдэ, энэ хэмжээндэ байһан нурагшадай асуудалнууд текст удхалан ойлголгодо хандаһан байна. Асуудалнуудын зарим эпизодуудые элирүүлгэдэ табигдаһан бэшэ, харин онтохондо бултандань хандаһан байна. Тэдэнэй асуудалнууд онтохой геройнуудай абари зан ойлголгодо табигдаһан байна, тиихэдээ автор тухайнь ханаандаа оруулнагүй.

«Үзэл суртал» ойлгоһон гү, али синтетическэ хэмжээн. Энэ хэмжээндэ байһан нурагшад гансал зохёолой ушаралнуудта хандана бэшэ, мүн баһа зохёолой художественнэ формада хандана. Тэдэнэй дүрсэлэн бодолго аргагүй һайнаар хүгжэн байжа, образ байгуулхадаа художественнэ детальнуудта үндэлэнэ. Уншаһанаа бодожо үзэхэ, текстдээ дахин хандан уншаха дуратайнууд, авторай позиции ойлгохоёо оролдодог, тиимэнэ тэдэнэй онсодхолгонь тодорхой образуудһаа гадуур гарана. Зохёол соо найруулагдаһан проблемэ элирүүлхээ оролдодог.

Нурагшадай асуудалда харюусаһан харюунуудые хаража үзэе:

1. Энэ шүлэг шамда һайшаагдаа гү? (Һайшаагдаа. Саһан дуу дуулажа байһанда адляар, ёохорлон орожо байгааһие гоё болгоно).

2. Энэ шүлэг ши ямар аянгатайгаар уншахабши? Юундэ? Шүлэг уншажа байхадаһни аянгаһни ондоо болохогү, али үгы гү? (Аянга заал хаа ондоо болохо, саһанай ороходо дуунай зэдэлһэнтэй адли, ёохорой хүгжэм зэдэлһэн шэнги дуумни шанга болохо, тиигээд саашань аалинаар уншахаб, саһан эсээд зүүдэ зүүдэлэн хэбтэхэдээ байдалые аалин болгоно).

3. Түрүүшын бадаг соо юун тухай хэлэгдэнэб? (Саһанай дуу дуулахые, халхинай хуурдахые шагнаһаяа оролдон аалин нам дуугаар уншахаб).

4. Хоёрдохи бадаг соо юун тухай хэлэгдэнэб? (Саһанай ёохор наадажа байһан шэнгээр уншахадаа, түргэхэнөөр уншахаб).

5. Гурбадахи бадаг соо юун тухай хэлэгдэнэб? (Эндэ дуугаа аалин болгожо, эсээд ерэнэн саһанай зүүдэ зүүдэлхээ амаран унтаһые дуугаараа харуулхаб).

6. Энэ шүлэгөө автор бэшэхэдээ, баяртайгаар бэшэнэ гү, али гунигтайгаар гү? (Баяртайгаар, шэнэ саһанай ороходоо сэдхэлээрээ баярлажа байһанаа харуулна).

Нурагшад шүлэг яһала һайнаар ойлгожо, эмоциин динамика элирүүлнэ, шүлэгэй удха ойлгоно, авторай позиции мэдэрнэ.

Өөһдөө уншаһанайнь һүүлдэ асуудалнуудые табихадаа, үйлэдэгшэ нюурнуудта авторай хандаса элирүүлхээ, зохёолой нэрэдэ, зарим художественнэ детальнуудтань анхаралаа хандуулхаяа оролдоно.

Асуудалнуудые анхаржа харахада, нурагшад текст һонирхон уншаһан байжа, авторай үйлэдэгшэ нюурнуудтаа хандасыень элирүүлхээ, геройнуудай хэһэн үйлэ хэрэгүүдэй шалтаг элирүүлхээ оролдоно.

Эхин хургуулиин нурагшадай уран зохёол хадуун абалга дүрбэн янзын хэмжээтэй байна. Хэһэглэһэн хэмжээн дээрэ сэсэрлигэй һаһанай нурагшад байдаг, эхин хургуулида иимэ хэмжээн дээрэ байгаа һаань, литературна хүгжэлтэ абаагүй гээд тоолохо. Эхин хургуули дүүргэжэ байһан нурагшад «геройн» хэмжээн дээрэ байгаа һаань, дунда зэргэ гээд тоолохо, харин «идейн» хэмжээн дээрэ байгаа һаань, литературна хүгжэлтын дээдэ хэмжээндэ гараа гээд тоолохо.

Тобшолол. Эдэ мүн бэшэшье орёо асуудалнууд эхин хургуулиин нурагшадай литературна хүгжэлтэ дээрэ хүдэлхэдэ гараад ерэнэ. Хэрбээ эхин хургуулиин багшанар хүүгэдэйнгээ литературна хүгжэлтэдэ онсо анхаралаа хандуулан, хирэ болоод лэ тэрэнэй хүгжэһэн хэмжээ шалган, хүгжэлтыень элирүүлэн байгаад, саашанхи ажалаа түсэблэн хүдэлөө һаань, хүүгэдэй уран зохёол шудалха һонирхолтойшье, үрэ дүнтэйшье байха һэн. Нурагшад бэрхэшээлнүүдые дабажа гараха, асуудалнуудые шийдхэхэ, уншалгынгаа дүй дүршэлэй хилэ дээшлүүлхэ, уншаһан зохёолнуудаа шэнжэлхэ, дахин хөөрэхэ, хэшээлдээ һанамжаараа хубаалдаха г. м. шадабаринуудтай боложо, болбосоролой удаадахи шатада литература үзэхэ һайн дүршэлтэй болохо һэн.

Литература

1. Беленькая Л. И. Дети — читатели художественной литературы. Типологические особенности чтения на разных этапах детства // Школьная библиотека. 2011. № 4. С. 32–42. Текст: непосредственный.

2. Жесткова Е. А., Клычёва А. С. Духовно-нравственное развитие младших школьников на уроках литературного чтения посредством русской народной сказки // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2015. № 1–1. С. 126–129. Текст: непосредственный.

3. Содномов С. Ц. Бага һаһанай нурагшадай аман хэлэлгэ хүгжөөлгэ :һургалгын теори болон практика: монографи. Улаан-Үдэ: Буряад. гүрэнэй ун-дэй хэблэл, 2005. 160 н.

4. Содномов С. Ц. Литературное развитие младших школьников: на основе интеграции этнокультурологического, литературоведческого, деятельностного подходов: монография. Улан-Удэ: Республиканская типография, 2021. 211 с.

2024 оной ноябриин хорин табанда статья редакция ороо; 2024 оной декабриин табанда зүбшөөл гараа; 2024 оной декабриин арбан долоондо хэблэлдэ ороо.

Buryat Children's Literature: Challenges in Elementary School Education

Sonombal Ts. Sodnomov

Dr. Sci. (Education), Prof.,

Head of the Department of Preschool and Primary General Education

GAU DPO RB “Higher School for Educational Policy Implementation
of the Republic of Buryatia”

30 Sovetskaya St., 670000 Ulan-Ude, Russia

Sodnomov65@mail.ru

Abstract. The article highlights some of the challenges currently encountered in organizing literary reading activities in modern elementary schools. The key difficulty lies in students' insufficient knowledge of their native language and their lack of interest in reading works written in it. Teachers often fail to base their literary reading lessons in Buryat on real-life contexts, which prevents young readers from developing the ability to critically analyze literature. These and other challenges are addressed in the article. While the author does not explicitly outline which issues to prioritize during lesson organization or literary analysis, implicit answers are provided. Literature from any culture has a profound influence on the development of young children. It affects students' emotional growth, linguistic development, memory retention, abilities to analyze and synthesize, and critical evaluation skills. The author discusses which Buryat literary works are appropriate for elementary students, the types of activities that can be conducted with these works, the direction of these activities, and the knowledge, skills, and habits they aim to cultivate and develop. Using Ts-B. Badmaeva's poem “*Snow*” as an example, the author demonstrates how teachers can assess students' comprehension levels, the questions to pose, and what the answers reveal about students' understanding. Four types of assessment dimensions are defined. If elementary school teachers determine the developmental level of their students and plan their subsequent activities accordingly, studying children's literature can become both engaging and effective. Students will develop the ability to overcome difficulties, solve problems, expand their reading experiences, analyze and retell works, share their perspectives during lessons, and more. These skills will serve as a strong foundation for studying literature at subsequent educational stages.

Keywords: elementary school, Buryat children's literature, challenges in literary studies, comprehension of literary works, assessment dimensions, assessment types and characteristics.

For citation

Sodnomov S. Ts. Buryat Children's Literature: Challenges in Elementary School Education. *Buryat Language and Literature in School*. 2024; 4: 41–48 (In Bur)

The article was submitted 25.11.2024; approved after reviewing 05.12.2024; accepted for publication 17.12.2024.